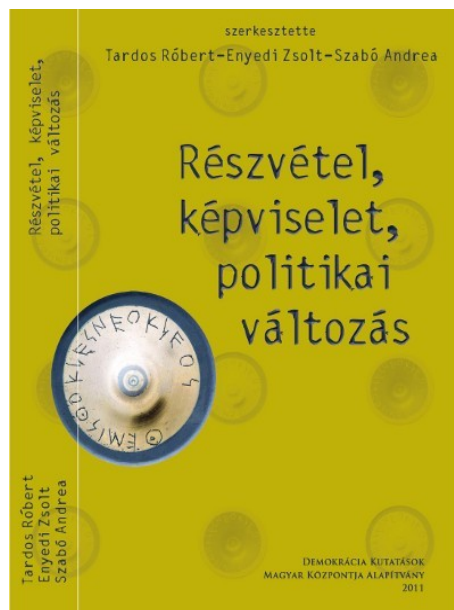

**Angelusz Róbert –Tardos Róbert: Régi és új törésvonalak,
polarizáció, divergenciaspirál**

Megjelent: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.):
Részvétel, képviselet, politikai változás. Budapest: Demokrácia Kutatások
Magyar Központja Alapítvány, 2011, 347-382. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>

RÉGI ÉS ÚJ TÖRÉSVONALAK, POLARIZÁCIÓ, DIVERGENCIASPIRÁL¹

A SZAVAZÓI PREFERENCIÁK NÖVEKVŐ HOMOGENITÁSA²

A 2009-es európai parlamenti választás több olyan eredményt is hozott, amelynek kapcsán felmerült a kérdés, hogy a választóközönség politikai tagolódását tekintve mennyire beszélhetünk a korábbi tendenciák folytatódásáról vagy esetleg új szakasz kezdetéről. Bár az alacsony részvétel kétségkívül óvatosságra int – a parlamenti választásoknak egészében nagyobb a tétjük, mozgósító hatásuk, és az EP-választás esetében a szavazási motívumok sem azonosak az előbbiekével –, mind a folytonosság, mind a diszkontinuitás mellett sorakoztathatók fel érvek az eredmények alapján. Az előbbiek között mindenekelőtt a szavazatkonzentrálódás folytatódása (ezen belül az egy pártra leadott szavazat első ízben 50 százalék fölé emelkedése) és ehhez kapcsolódóan bizonyos homogenizációs tendenciák erősödése említhető. Kevésbé áll a folytonosság a tömbösödés és a főbb politikai törésvonalak eddigi tendenciáira. Az első helyet illető koncentráció ellenére az első két pártra leadott szavazatok csökkenéséről beszélhetünk, akár az előző, 2004-es EP-, akár a legutóbbi, 2006-os országgyűlési választáshoz viszonyítva. 1990 óta ez volt az első eset ilyen csökkenésre, igaz, a 80 százalékot elhagyva itt már egy „plafonhatás” is érvényesült. Kétségtelenül további komoly változás a Jobbik váratlanul erőteljes (a szavazatok egyhatedét elérő) színre lépése, amely egy új ideológiai-politikai törésvonal, egy radikális–mérsékelt tengely megjelenését hordozta magában. Ez egyben a korábbi törésvonalak súlyának, esetleges átrendeződésének kérdését is felveti.

A homogenizációs tendencia bizonyos elméleti megközelítésekből a konfliktuspotenciál csökkenését vonhatja maga után, legalábbis, ha pusztán a strukturális paraméterek (Blau 1994) mennyiségi konzekvenciáit tekintjük a

¹ A cikk két évtizedet átfogó, reprezentatív mintákon alapuló empirikus kutatásokra épül. A közvetlen alapját képező kutatás a DKMKA Magyar Választáskutatási Programja égisze alatt folyt 3000 fős mintán 2009 májusában, a Norvég Alap által támogatott Részvétel és képviselet projekt keretében. A programról és a projektről, azok tartalmi és módszertani részleteiről lásd a www.valasztaskutatas.hu honlapot.

² Az általam írt befejező (Visszapillantások) résztől, a hivatkozások kiegészítésétől és néhány apróbb stiláris módosítástól eltekintve a tanulmány egésze Angelusz Róberttel közös szöveg, melynek nagy része megjelent a *Szociológiai Szemle* 2010/1. számában – T. R.

nagy politikai tömbök érintkezési – egyben súrlódási – felületeinek potenciális csökkenése miatt. Ezzel szemben a tapasztalatok – akár a mindennapi, akár a tanulmányunkban részletezendő kutatási tapasztalatok – nem utalnak a konfliktuspotenciál valószínű csökkenésére. Az eredmények olyan belső homofil összerendeződésre, másrészt ideológiai-politikai polarizációs tendencia érvényesülésére utalnak, ami – egyfajta divergenciaspirál mechanizmusára épülve – képes lehet az említett homogenizációs hatás ellensúlyozására.

A fentiekben több olyan fogalmat, elméleti kiindulópontot vezetünk be, amelyeket legalább röviden érintenünk kell. A törésvonalak szerteágazó politológiai, szociológiai fogalmából ezúttal is arra a Franz Pappi-féle (1977) értelmezésre építünk, amelyet korábbi vizsgálataink során is hangsúlyoztunk. Ez három olyan összetevőre épül, mint a tartós politikai konfliktus fennállása, annak a pártrendszerben való kifejeződése és a konfliktuspotenciálnak a társadalmi struktúrában való gyökerezése.³ E kritériumokat a strukturális paraméterek fenti, Peter Blau-i rendszerével összekapcsolva, az egyes törésvonalak erejét azoknak egymással való összekapcsolódása vagy szétágazása, konszolidációs vagy interszekciós jellege is meghatározza.

A Blau-féle strukturális paraméterek közül a koncentrációs folyamatokkal összefüggésben (az úgynevezett „mérhetősegek” szempontjából) a pártok szavozótáborának nagyságát egybevető relatív méretek, valamint a politikai tagolódás diverzitásának vagy egyneműségének szempontjából a homogenitás-heterogenitás jellemzői is figyelmet érdemelnek. Ennek a mutatóknak a jellemzői részben az egyes elemek (esetünkben az egyes szavozótáborok) számától, másrészt ezek eloszlásától függenek (például két párt esetében az 50-50 százalékos eloszlás jeleníti meg a legnagyobb heterogenitást; ugyanez négy párt esetében 25-25 százalék mellett valósul meg. Utóbbi esetben több elemről van szó, tehát egészeben heterogénebb szerkezetről beszélhetünk, mint az előbbinél. A fenti egyenletes megoszlások felől az egyenlőtlenebbek felé elmozdulva már a homogenitás növekedéséről beszélhetünk. Az interszekciós-konszolidációs mozzanatot (így az egyes törésvonalak összekapcsolódásával-szétválásával összefüggésben) a fentiekben már említettük.

A kapcsolathálózati homofília-heterofília csak közvetve (a csoportközi, illetve csoporton belüli interakció intenzitásán keresztül) hozható kapcsolatba a blau-i elmélettel. Paul Lazarsfeld és Robert Merton (1954), majd később a *network*irodalom (Lin 1982 vagy McPherson–Smith-Lovin–Cook 2001) járult hozzá e fogalmak elméleti bevezetéséhez és empirikus kimunkálásához. A fogalompár tartalmilag utal arra, hogy a csoporton belüli, a csoport tagjai

³ Ennek kapcsán jegyezzük meg, hogy a törésvonal fogalmának – a Pappi-féle értelmezéssel többé-kevésbé megegyező kritériumok mentén – szigorúbb és lazább változatai is léteznek, annak megfelelően, hogy a fenti kritériumok közül mindhárom egy irányba mutatva teljesül, illetve milyen szorosak a köztük lévő összefüggések (amikor a kevesebb kritérium teljesülése, illetve lazább kapcsolódások esetén a választóvonal kifejezés lehet indokoltabb; lásd erről Knutsen 2006).

közi kommunikáció hogyan viszonyul a csoporton kívülihez, mennyire dominálnak a „hasonszőrűek” közti kontaktusok a távolabbiak köztiekéhez képest. Bár a homofília-heterofília vizsgálata a szociodemográfiai és kulturális jellemzők széles körét fogja át, a politikai hálózatok terebélyesedő irodalma újabban maga is hangsúlyosan foglalkozik ezzel a kérdéssel (Adamic–Glance 2005 vagy Huckfeldt 2009).⁴

A kommunikációs konvergencia és divergencia kérdéskörét Everett Rogers és Lawrence Kincaid (1981) mindenekelőtt a konvergens kommunikáció kapcsolathálózati feltételei oldaláról vizsgálta, azonban helyenként ebben az értelmezési keretben is felmerült a divergens irányú folyamat lehetősége, amikor a felek közti kölcsönös megértés keretei távolodni fognak egymástól. Az újabb kapcsolathálózati irodalomban (például Baldassari–Bearman 2007) a polarizáció vagy a közeledés irányába történő mozgás interakciós feltételeit vizsgálják, egyebek közt szimulációs kísérleteket is alkalmazva. Végül a spirál fogalmára is kitérve, itt egy olyan önszabályozó – korábbi rendszerelméleti keretben pozitív visszacsatolásos, újabb elméleti megközelítésben autopoetikus (Luhmann 1997) – mechanizmusra gondolunk, amely ellenkező impulzus belépéséig önmagát erősítve halad előre. Kommunikációs vonatkozásban közvetlen előzmény az Elisabeth Noelle-Neumann-féle (1980) hallgatáspirál-megközelítés, amely azt írja le, hogy téves statisztikai percepciói hatásmechanizmusán keresztül a véleménynyilvánító népszerűség egyre inkább előnybe kerül a hallgatásba zárkózó, illetve kevésbé intenzíven kommunikáló népszerűséghez képest, ami azután a voksok átrendeződésében is kifejeződik. Az általunk vizsgált kérdéskör nem csupán a szemben álló táborok viszonylagos súlyára, hanem inkább a köztük meglévő kommunikációra vagy annak fokozatos visszaszorulására, a divergens jelleg előtérbe kerülésére vonatkozik.

Az általunk középpontba állított divergenciaspirál szociológiai jelentősége nem pusztán a közéleti kommunikáció durvulása s az általa kiváltott rossz közérzet szempontjából értelmezhető. A közügyek deliberatív megvitatása (Fishkin 2007), a közvélemény klasszikus elvek szerinti működése olyan konszenzuális előfeltevéseket foglal magába, amelyeket egy a témák sokaságára tovaggyűrűződő polarizáció, a platformok fekete-fehér színezetű leegyszerűsödése nagymértékben veszélyeztet. Tanulmányunk az ideológiai-politikai tö-

⁴ A politikai hálózatok nemzetközi irodalmához hasonlóan a kutatásunkban alkalmazott politikai homofília-heterofília fogalom pár a hálózaton belüli kapcsolódás politikai hasonlóságára vagy eltérésére vonatkozik. A későbbiekben részletesebben szólnunk arról, hogy a személyes *network* kapcsolatok politikai hasonlóságának vagy eltérésének jellemzésére a korábban alkalmazott szűkebb körű kontaktusokra vonatkozó (névgenerátoros) megközelítés helyett 2009-ben már a tágabb kapcsolatok (pozíciógenerátoros) méréséhez kapcsolódó, a jelen kutatássorozat egyes állomásai során kifejlesztett úgynevezett politikai pozíciógenerátoros eljárást alkalmaztuk. (Az előbbi megközelítés során személyek meghatározott csoportjához fűződő politikai hasonlóságról vagy eltérésekről, az utóbbi esetben meghatározott politikai táborokhoz, támogatói körökhöz való ismeretségi közelségről vagy távolságról van szó.)

résvonalak kérdésköréből kiindulva vizsgálja részben a szóban forgó tendencia felerősödése irányába mutató, részben az ezzel szemben ható tényezőket.

SÚLYPONTVÁLTÁS ÉS POLARIZÁCIÓ AZ IDEOLÓGIAI-POLITIKAI TENGELEK MENTÉN (2003–2009)

Kutatásainkban mintegy két évtizedes múltra tekinthet vissza a bal–jobb tengely mentén kialakuló identifikáció vizsgálata, de az ilyen típusú vizsgálatokban mintegy másfél évtizede a liberális–konzervatív dimenzió szerint is nyomon követjük a választóközönség ideológiai erőterben való megoszlását. Az első évtized eredményeire az első tengely szerint a baloldali, a második dimenzió szerint a liberális túlsúly volt a jellemző, amely a mostani évtized kezdetére már valamelyest kiegyenlítődött. Már ekkoriban is megfigyelhető volt a két dimenzió közti számottevő összefüggés (lásd Angelusz–Tardos 2000, illetve 2005a). A következőkben a DKMKA 2003-as Politikai tagolódás és a 2009-es Részvétel és képviselő felvétele alapján elemezzük a tendenciák további alakulását. Mindkét esetben a különböző mintákból származó – ezen belül részben különböző skálafokokkal (tíz, tizenegy, esetenként hét) nyert – skálák adatait háromfokú skálákká alakítva hoztuk közös nevezőre.⁵ Az 1. táblázatban a népesség két dimenzió szerinti együttes megoszlását az illető keresztbontások mátrixszázalékaival jellemezzük.

⁵ A kutatássorozat különböző állomásai során – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – a bal–jobb, emellett a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális dimenziók megközelítésére leggyakrabban a tízfokú skálát alkalmaztuk. Mivel az egyes felvételek több almintára épültek, kísérleti célból (például a skálafokok számának vagy a skálaközép megléte/hiánya hatásának kontrollálása végett) visszatérően más fokozatú skálákkal is dolgoztunk. A jelen elemzés céljaira is „közös nevezőre kellett” hozni a különböző skálákat. Az alkalmazott háromszatú kategorizálás során – mindhárom tengely esetében – a tízfokú skálát illetően az 5. és 6. fokozat jelképezi a közepet, s az ennél alacsonyabb fokozatok a „balt”, a magasabbak a „jobb”-ot. A 11 fokú skála esetében a három közbülső (5., 6. és 7.), míg a hét fokú skála esetében a 4-es fokozat képezte kategorizálásunkban a közepet. (A határok kijelölésénél az egyes skálaverziók jellegzetes megoszlására voltunk tekintettel; természetesen az adatokban foglalt információk teljes megőrzése és az egyes változatok tökéletes ekvivalenciája sem garantálható az összevonas során. Ez utóbbi szempontból a változatok kísérleti összehasonlításának eredményei túlmennek a jelen beszámoló keretein, a tapasztalt eltérések azonban nem olyan mértékűek, hogy a fent leírt összefüggések irányát, jellegét jelentősen befolyásolnák.

1. TÁBLÁZAT

A választóközönség eloszlása a bal–jobb és a liberális–konzervatív tengely mentén 2003-ban és 2009-ben

(összevont skálafokok,

N [2003] = 3000, N [2009] = 3000, mátrixszázalék)

2003		Liberális–konzervatív			Összes
		liberális	közép	konzervatív	
Bal–jobb	bal	17,2	8,8	7,3	33,4
	közép	9,3	16,9	6,1	32,4
	jobb	10,6	8,5	15,1	34,2
Összesen		37,1	34,2	28,5	100,0
2009		Liberális–konzervatív			Összes
		liberális	közép	konzervatív	
Bal–jobb	bal	10,5	6,6	6,4	23,5
	közép	5,5	20,1	5,1	30,7
	jobb	10,7	11,1	24,0	45,8
Összesen		26,7	37,7	35,6	100,0

Forrás: DKMKA MVP 2003-as Politikai tagolódás, 2009-es Részvétel és képviselő kutatása⁶

Az eltelt hat év szembeszökő változást hozott mindkét tengely esetében. 2003-ban a bal–jobb tengely mentén nagyjából kiegyenlített volt még a bal- és a jobboldali végpont közti eloszlás, ez 2009-re 1:2 arányra változott. A fenti strukturális paraméterek terminusában a heterogén eloszlás homogénebb irányba tolódott el. A liberális–konzervatív tengelyen hasonló irányú eltolódás ment végbe a liberálistól a konzervatív pólus felé, igaz, ehhez nem társult az eloszlás homogenizációja, mint az előbbi esetben. Más kérdés – amihez még visszatérünk –, hogy a hasonló irányú eltolódás a dimenziók közti összefüggést erősíthette, ennyiben ez a mozzanat is beilleszkedik a folyamatba. Vég-

⁶ A 2009-es felvétel – részben annak témájához kapcsolódva – az EP-választást előzte meg. Hozzá kell tenni, hogy egyben második hulláma volt egy 2008-ban indult longitudinális vizsgálatnak, amelynek tervezete – a 2010-es országgyűlési választással bezárólag – panelszerű lebonyolításban három felvételt tartalmazott. A kutatás a lemorzsolódó paneltagok pótlására az előbbiekhöz hasonló létszámú mintakiegészítést alkalmazott. A 2009-es eredmények a 2008-ban indult mintegy 3000 fős országos panelvizsgálat második évré is megmaradt, több mint 1500 fős mintarészének adataira épülnek. (A teljes népességhez viszonyítva az alapmegoszlásokban ez 1-2, esetenként 2-3 százaléknyi különbséget eredményez.)

eredményben a két dimenzió együtteséből kirajzolódó tipológia úgy rendeződött át, hogy az ellentétes cellákban a bal–liberális kombináció korábbi, némi túlsúlya nemcsak megfordult, hanem az ellenkező oldal több mint kétszeres számbeli fölényébe ment át, úgy, hogy erre a legutolsó felvételi időszakra ez a jobb–konzervatív mező képviseli már a leggyakrabban előforduló típust, gyakorlatilag a (mindkét vonatkozásban érdemi választ adó) népesség egynegyedével.

Azzal együtt, hogy a két kiemelt mező együttes előfordulása – egyik oldalon a növekedés, másik oldalon a csökkenés eredőjeként – valamelyest tovább emelkedett, s ezzel a homogén irányú konszolidáció tendenciáját erősítette, hozzá kell tenni, hogy ezek a „vegytisztá” ideológiai-politikai mezők továbbra is csak a népesség alig több mint egyharmadát foglalják magukba. Ezen belül nem érdektelen például, hogy a mindkét vonatkozásban elhatárolódó „közép-közép” típus aránya is emelkedett, jelezve, hogy a szóban forgó folyamatok a választóközönség nem jelentéktelen részét távolították el a politikai részvételtől.⁷ Másfelől az sem állítható, hogy a két „éles profilú” típus az ellenkező pólusokon lefedné a sarokmezők egészét, hiszen nem jelentéktelen a bal–konzervatív, illetve a jobb–liberális kombinációk előfordulása, sőt ezek együttes részaránya sem csökkent jelentősen.

Az eltelt időszak egy újabb fejleménye a radikális politikai erők határozottabb színre lépése – leglátványosabb megnyilvánulása a Jobbik szereplése a 2009-es EP-választás során –, s a fenti két tengely mellett a mérsékelt–radikális választóvonal aktualizálódása. Az új dimenzióknak a mérőskálák közti alkalmazására első ízben már a Részvétel és képviselet longitudinális kutatáscsoport 2008-as első hulláma, majd a 2009-es felvétel során ismételt sor került.

⁷ Ennek egyik kifejeződése, hogy míg a teljes választóközönségen belül a 2009-es felvétel adatai szerint egyharmad közeli volt a pártpreferencia terén bizonytalanok (nem szavazók, a pártot nem említők, a kérdést elutasítók) részaránya, addig a szóban forgó „közép-közép” típuson belül a válaszolók felét is elérte.

2. TÁBLÁZAT

A választóközönség eloszlása a bal–jobb és a mérsékelt–radikális tengely együttese mentén 2009-ben

(összevont skálafokok, N = 3000, mátrixszázalék)

2009		Mérsékelt–radikális			Összesen
		mérsékelt	közép	radikális	
Bal–jobb (3 fokozat)	bal	16,7	4,9	1,8	23,4
	közép	15,2	14,2	1,5	30,9
	jobb	26,1	11,4	8,3	45,7
Összesen		58,0	30,5	11,6	100,0%

Forrás: DKMKA MVP 2009-es Részvétel és képviselet kutatása

A 2. táblázatból kitűnik, hogy míg az előző két dimenzió – minden eltolódás mellett – viszonylag egyenletesen osztja meg a választóközönséget, a mérsékelt–radikális tengelyre ez jóval kevésbé jellemző. Bár a 2008-as első méréshez képest valamelyest (mintegy 2 százalékkal) emelkedett a magukat a radikális térfélre helyezők aránya, ezzel együtt csak minden ötödik mérsékelt identifikációra jutott 2009 tavaszán egy radikális. A baloldali térfélen belül ez az arány még magasabb (mintegy tíz az egyhez), a jobboldali szavazók oldalán pedig körülbelül minden harmadik mérsékeltre jut egy radikális identifikáció.

A fenti táblázatbeli kiemelések részben a dimenziók közti összekapcsolódásokat, részben a számszerű csomósodásokat jelzik. Így a bal–jobb dimenzióval való – közepes erősségű – kapcsolódásnak megfelelően a várható értéknél magasabb a radikális oldalnak a jobboldali szavazók és alacsonyabb a baloldaliak közti előfordulása, míg a mérsékelt oldal előfordulását az ellenkező tendencia jellemzi. Ezzel együtt, a pusztá mennyiségekből következően, a táblázatba foglalt kilenc típusból a jobboldali–mérsékelt kombináció a leggyakoribb: egynegyedét meghaladó részaránya jóval magasabb valamennyi egyéb típushoz képest e két dimenzió alapján. A mérsékelték nagy, a népesség többségét magába foglaló aránya – amely mind a jobb-, mind a konzervatív oldal előfordulásához képest is magasnak tekinthető – már csak kiterjedésénél fogva is a fő politikai törésvonalakat áthidaló mozzanatok tekinthető.

A mérsékelt–radikális tengelynek azonban nemcsak a fő politikai-ideológiai törésvonalként felfogható bal–jobb dimenzióval való összefüggése (a már említett blai terminológiával kifejezve: konszolidációja) számíthat érdeklődésre, hanem a liberális–konzervatív dimenzióval történő is. A három tengely együtt járásának mikéntjét faktorelemzés segítségével vizsgáltuk,

melynek eredményeit a 3. táblázat foglalja össze. Az 1 feletti sajátértékkel egyedül megjelenő főkomponens az eddigi rajzolatok alapján várható összefüggést képezi le, egyfelől a jobboldali, konzervatív és radikális, másfelől a baloldali, liberális és mérsékelt pólusok összekapcsolódásával.⁸

3. TÁBLÁZAT

A három ideológiai-politikai identifikációs dimenzió összekapcsolódása 2009-ben

(főkomponens-elemzés, rotálatlan változat)

	Komponens
Baloldali/jobboldali, (10 fokú)	0,797
Liberális/konzervatív (10 fokú)	0,698
Mérsékelt/radikális (10 fokú) – Hogyan jelölné Ön a saját politikai álláspontját?	0,455

A három tengely összekapcsolódása és belső szerveződése olyan – törésvonalak egymásra halmozódására épülő – konszolidációs tendenciára utal, amelynél a prímét a várákosásnak megfelelően a bal–jobb tengely viszi. Jelen vizsgálódás keretében nem mélyedhetünk el a dimenzió s a pólusain található fogalmak tudományos és mindennapi értelmezésének – folyamatos jelentésváltozástól sem mentes – szövevényeiben, mindenesetre világosan kirajzolódik, hogy a bal és a liberális, illetve a jobb és a konzervatív mezők az elmúlt időszakban igen közel kerültek egymáshoz a hazai ideológiai-politikai palettán (amit például az előbbi párra vonatkozóan az informális politikai szlengben gyakran összekapcsolódó „balliberális” vagy csak „ballib” kifejezések is jeleznek). Bár a harmadik elemként megjelenő mérsékelt–radikális tengely kapcsolódási értéke az előbbiekhöz képest lényegesen alacsonyabb – ami voltaképpen nem meglepő, ha például a konzervativizmus és a radikalizmus együtt járásának korántsem triviális voltára gondolunk –, azért az itt megjelenő faktorsúly sem jelentéktelen, s az előzőekben jelzett irányú összekapcsolódásnak a teljes népszerűség belüli domináns jellegét mutatja.

A bal–jobb és a liberális–konzervatív tengely összekapcsolódása nem új keletű, azonban mértéke változott az elmúlt másfél évtized folyamán. Az időbeli összehasonlítás érdekében ezúttal valamennyi esetben a tízfokú skálás változatok (illetve az azokat alkalmazó alminták) adatai szerepelnek a 4. táblázatban közölt elemzésben.

⁸ Az 1-es sajátértéket megközelítő második faktorról más összefüggésben még szólunk a későbbiekben.

4. TÁBLÁZAT

A bal–jobb és a liberális–konzervatív dimenzió közti összefüggés erősödése

(Pearson-korreláció; N = 1000 [1994]; 3000 [1998]; 1500 [2003]; 2000 [2009])

1994. április	1998. február–március	2003. november	2009. április–június
0,19	0,18	0,27	0,33

Forrás: MTA–ELTE KKCS (1994), Szonda Ipsos (1998), DKMKA Politikai tagoltság (2003), Részvétel és képviselet (2009) kutatás

Jelenti-e a tengelyek közti konszolidáció erősödése azt is, hogy az egyes dimenziókon való elhelyezkedés egyben perzisztensebbé, időben stabilabbá vált? Jóllehet a fenti adatok ezt sugallnák, mégsem magától értetődő, különösen, ha az időközben végbement átrendeződésekre – így bal felől a jobb, liberális felől a konzervatív irányban történt eltolódásokra – gondolunk, ami egyben azt is magába foglalja, hogy bizonyos személyek saját maguk is irányt váltottak. Persze elvben lehetségesek csupán fokozatnyi eltolódások is, amelyek nem feltétlenül eredményeznék a perzisztencia jelentős mérséklődését. Mindezek elméleti lehetőségek; a kérdés empirikus vizsgálatára is lehetőséget nyújt jelen kutatásunk panelkonstrukciója. A 2008-ban megkérdezettek egy része (mintegy a fele) 2009-ben is kész volt arra, hogy hasonló kérdésekre válaszoljon. A Függelék 1. táblázatában (F1.) közöljük azt a korrelációs mátrixot, amely a 2008-as és 2009-es felvétel paneltagjaira vonatkozóan a három-három dimenzióérték alapján (az eredeti skálaértékeket itt is ötfokúra transzformálva) alakult ki.⁹

A három dimenziót tekintve a szóban forgó elemzések különböző fokú perzisztenciát jeleztek. Míg a bal–jobb skála esetében az önbesorolás – a 2008 és 2009 közti egyéves periódust tekintve – meglehetősen tartósnak bizonyult az idevonatkozó korreláció 0,56-os értéke szerint, a másik két dimenzió esetében ennél mérsékeltőbb, de (a liberális–konzervatívnál 0,28-os, a mérsékelt–radikálisnál 0,22-os korrelációs érték mellett) még mindig szignifikáns a két év válaszai közti összefüggés. A bal–jobb dimenzió esetében valóban masszívnak tekinthető válaszadói profilkontinuitás minden bizonnyal a dimenzióknak a hazai pártspektrumhoz való erőteljes kapcsolódásával, illetve en-

⁹ Részben az alapul vett alminták eltérő száma, részben az alapul szolgáló módszerek (a skálafokozatok) bizonyos eltérése, az említett ötfokú skálára történt transzformáció és nem utolsósorban az elemzésbe bevont vizsgálati személyek eltérő (a teljes, illetve a paneltagmintára kiterjedő) köre is szerepet játszik abban a körülményben, hogy a Függelék 1. táblázatában a 2009-re vonatkozó összefüggés a bal–jobb és a liberális–konzervatív tengely között alacsonyabb a főszöveg 4. táblázatához képest (0,25 a 0,33-dal szemben).

nek bizonyos hosszabb távú stabilitásával is összefügg (Enyedi 2004; illetve Fábíán 2005). Voltaképpen valamennyi eddigi vezető kormány-, illetve ellenzéki erő a bal–jobb skála szerint volt megkülönböztethető, és ettől a szóban forgó pártok önmeghatározásai sem álltak távol. Ugyanez kevésbé mondható el a másik két tengely esetében, bár egy-egy kisebb párt (például az SZDSZ, vagy több-kevesebb hangsúllyal az MDF, s bizonyos fokig a MIÉP vagy újabban a Jobbik) politikai öndefiníciójában ezek kétségkívül szerepet játszottak. Ha ezt a mérsékeltbb politikai beágyazottságot tekintjük, a tapasztalt közepes (0,2-es és 0,3-es korrelációs érték közt mozgó) válaszperzisztenciát sem tekinthetjük elhanyagolhatónak.

Korábbi kutatásaink a tömbösödés szindrómájának egyik alapvető megnyilvánulásaként az ideológiai-politikai tengelyek mentén körvonalazódó polarizációs tendenciákra hívták fel a figyelmet. Az idevonatkozó önbesorolás már a 2003-as vizsgálat szerint is nemzetközi viszonylatban meglehetősen ritka pólusok felé tömörülést jelzett.¹⁰ Bár 2003-hoz képest a pólusok felé történő eltolódás – a fent már jelzett jobboldal felé történő eltolódás értelmében – egyoldalú folyamat volt (sőt a magukat a baloldali szélső fokokra helyezők aránya valamelyest még csökkent is). Összességében nemcsak a pólusok együttes súlya nőtt tovább, de a centrumhoz való önbesorolás másfél évtizedes csökkenése is töretlenül folytatódott az itt alkalmazott tízfokú skála tanúsága szerint. Noha az említett nemzetközi összehasonlítás 11 fokú skálákon alapult, a legutóbbi hazai polarizációs érték – ahol a pólusközeli önbesorolás aránya már több mint másfélszer meghaladja a skála közepén lévő pozíciókét – alighanem nemzetközi összevetésben is ritkaságszámba mehet.

¹⁰ A bal–jobb skála 11 fokú változata alapján készült több mint húsz, főként európai országot felölelő nemzetközi egybevetés szerint a szélső és középső skálafokokra történt önbesorolásokon alapuló polarizációs index már a 2003-as hazai adatokhoz képest is csupán négy országra vonatkozóan jelzett magasabb értéket (lásd Angelusz–Tardos 2005a). Összességében az úgynevezett új demokráciáknál volt tapasztalható erőteljesebb polarizáció, de az izraeli adatok is kiugróak voltak ilyen tekintetben.

5. TÁBLÁZAT

**A bal–jobb skálán elfoglalt pozíciók megoszlása 1994-ben,
1998-ban, 2003-ban és 2009-ben**(a polarizáció növekedése N = 1000; 3000; 1500; 2000 – tízfokú skála,
az érdemben válaszolók százalékában)

Bal–jobb, 10 fokú	1994. április	1998. február– március	2003. november	2009. április– június
Bal pólus (1+2)	9	9	17	13
3+4	26	23	16	15
Centrum (5+6)	47	45	33	23
7+8	13	16	19	26
Jobb pólus (9+10)	5	8	13	24
Összesen	100	100	100	100
Pólusok együtt	14	17	31	37
<i>Hiányzó önbesorolás</i>	15	27	20	16
Polarizációs (pólus/centrum) index	,31	,39	,93	1,61

Forrás: MTA–ELTE KKCS (1994), Szonda Ipsos (1998), DKMKA Politikai tagoltság (2003), DKMKA Részvétel és képviselet (2009)

Az 5. táblázat eredményeinek értelmezésekor hozzá kell tennünk, hogy az ellentétes platformok pregnánsabbá válása nem eleve negatív jelenség, és a plurális politikai berendezkedés kialakulásának kezdeti időszakában még hozzá is járulhat a világosabb politikai viszonyok – egyfajta kormány–ellenzék szembenálláson alapuló munkamegosztás – közgondolkodásbeli meghonosodásához (Tóka 2003–2004). Minden bizonnyal ez is hozzájárulhatott az úgynevezett új demokráciákon belül megfigyelt magasabb polarizációs értékek létrejöttéhez az előző évtizedben. Ha azonban a normáeloszláshoz képest szélsőségesen eltolódnak a szemléleti pozíciók skálabeli kifejeződései, ez azt jelzi, hogy az egymásra hangolódo konvergens kommunikáció esélyei – legalábbis a szóban forgó ideológiai-politikai szférában – nagymértékben lecsökkennek, és voltaképpen egy valamennyire is egységes szemantikai univerzum, a demokratikus kommunikáció fontos előfeltétele is szertefoszlik.

A KONTAKTUSOK TÖMBÖK KÖZTI MÉRSÉKLŐDÉSE, A POLITIKAI HOMOFÍLIA ERŐSÖDÉSE

Az elmúlt évtizedben végzett vizsgálataink kettős tendenciára világítottak rá a különböző politikai táborok közti kontaktusokra vonatkozóan. Ami az úgynevezett erős kötésű, közeli kapcsolatokat illeti, ott határozott homofil tendencia érvényesült, s az idők folyamán ez csak erősödött. A kapcsolatok szerveződésében a pártállás az iskolázottságnál, életkornál, nemnél is erősebb szelektornak bizonyult. Noha a gyenge kötésű, lazább ismeretségek-nél is érvényesült bizonyos kapcsolati homofília, ez azonban már jóval kevésbé volt kizáró jellegű, mint az előbbi esetben. A 2009-es vizsgálatunk ezt az utóbbi vonatkozást helyezte középpontba az úgynevezett pozíciógenerátoros kérdezési technika (különböző alkalmazásai: Lin–Erickson 2008) továbbfejlesztett változatával. Ennek egyszerűbb változata már a 2003-as DKMKA-felvétel alkalmával is szerepelt, az újabb változat azonban már nem csupán a különböző pártok támogatóival meglévő személyes nexusokra irányult, hanem arra is, hogy akadnak-e ezek közt közelebbi szálak is. Az alaperedmények egyfelől azt jelzik, hogy az elmúlt évtizedben lezajló homogenizáció befolyása ebből a szempontból is erőteljesen érvényesült, a kontaktusok döntő többségét a két nagy párt köré tömörítve, másrészt az előző időponthoz képest – amikor a szóban forgó említések még csaknem egyenlő arányban fordultak elő – a Fidesz pozíciójának megerősödését ebben a tekintetben is. Igaz, az MSZP-é sem esett olyan arányban vissza, mint ahogyan az az aktuális közvélemény-kutatásokból közvetlenül következne.

Ezen a ponton nem árt röviden elidőzni a fentiek értelmezésénél, hiszen valóban maguk az alaperedmények sem érdektelenek az egyes politikai erők aktuális pozíciója szempontjából. Mivel a *network*felvételek során vizsgált személyek kapcsolathálózati partnereik politikai álláspontjával nagy vonásokban többé-kevésbé tisztában vannak, a személyes kérdezés során a közvetlen pártpreferencia-kérdések alkalmával bizonytalannak mutatkozó, sokszor magával a megkérdezéssel szemben is bizalmatlan közegekben ezek az ismerősi becslések esetenként viszonylag reális képet adhatnak a jellegzetes politikai affiliációkról. Kétségtelenül ezzel szemben hat viszont a kognitív torzításnak az a mozzanata, hogy a tényleges változások mások érzékelésében gyakran csak bizonyos fáziskéséssel csapódnak le, mint ahogyan a pártok méretének és fejlődési pályaszakaszának is függvénye, hogy melyik mozzanat hogyan érzeti hatását.

6. TÁBLÁZAT

**Politikai pozíciós generátor¹¹ új változata a 2009-es DKMKA MVP
Részvétel és képviselet felvétel során az ismeretségi kör
pártaffiliációinak vizsgálatára¹²
(a kérdésre érdemben válaszolók százalékában)¹³**

	Közeli kapcsolat (is)	Csak lazább kapcsolat	Csak más pártból rendelkezik kapcsolattal	Összes
Fideszes	74,3	16,3	9,4	100
MSZP-s	59,6	20,4	20,0	100
SZDSZ-es	16,2	12,3	71,5	100
MDF-es	15,2	10,6	74,2	100
Jobbikos	11,4	8,2	80,4	100
KDNP-s	9,6	6,7	83,7	100
MIÉP-es	7,7	6,9	85,4	100
Munkáspárti	3,8	3,6	92,6	100
LMP-s kontaktus megléte	1,1	0,7	98,2	100

A 6. táblázatban látható alapmegoszlás már magában is jelzi azt a tendenciát, hogy az ismeretségi hálózat kiterjedtsége nagymértékben az egyes pártok erejének, kiterjedtségének függvénye – sok tekintetben a korábbi pozícióra alapozva (részben az említett tehetetlenségi tényezővel is összefüggés-

¹¹ A Lin–Dumin-féle hagyományos pozíciógenerátoros networktechnika az *ego* hálózatához tartozó kontaktusok – gyenge kötésű, lazább kapcsolatokat is felölelő – tágabb körét foglalkozási ismeretségeken keresztül közelíti meg, bár az utóbbi időben a foglalkozás mellett más típusú pozíciógenerátorok is megjelentek az eljárás változatai között (Lin–Erickson 2008).

¹² Az itt alkalmazott kérdés így hangzott: Egyes pártoknak több, másoknak kevesebb támogatója van, persze helyről helyre változik, hogy hol mennyi hívükkel találkozni. Most az Ön tapasztalatairól szeretném kérdezni: Önnek például mely pártok támogatói közül vannak személyes ismerősei? Kérem, válassza ki ezeket a 32. válaszlapról! Miután válaszolt: És melyek közül vannak közelebbi ismerősei, barátai, esetleg rokonai, családtagjai is? Személyesen ismer: köszönő viszony, és névről ismerik egymást. Támogató: akiről úgy gondolja, hogy az utóbbi választások alkalmával és/vagy most az adott pártra szavazott/szavazna.

¹³ A megkérdezettek 39 százaléka egyetlen pártot sem említett, amelynek támogatói köréből több-kevesebb ismeretséget, személyes kontaktust magáénak mondhatott volna. Ezek nagyobb-részt a politika iránt érdektelen, mérsékelt szavazói hajlandóságú választórétégből kerülnek ki, akik nem utolsósorban e gyér kommunikációjuk következtében is kívül rekednek a politikai folyamatokon.

ben).¹⁴ Az is látszik – valójában a Függelék 2. táblázata erről még világosabb képet ad –, hogy az egyes pártok súlya egyben annak mértékét is meghatározza, hogy milyen arányban fordulnak elő az ismeretségi kapcsolatokat ápolók körében a közeli kontaktusokról is számot adók. Az erősebb pártok körül több, a gyengébbek körül kevesebb tehát a baráti jellegűnek minősített kapcsolat.

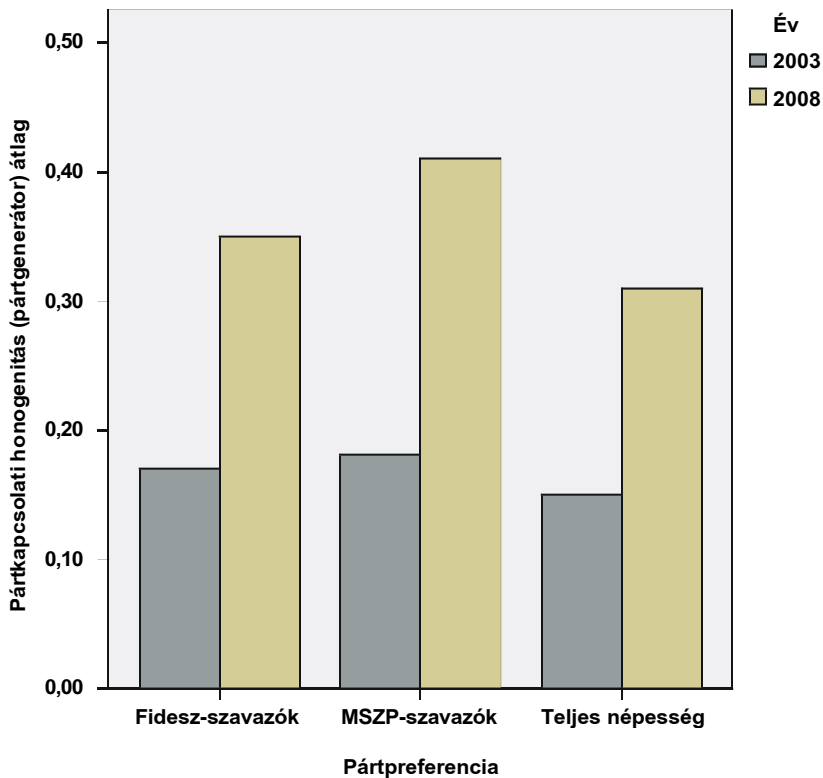
A fenti eredmények bizonyos fokig már a homofil tendencia érvényesülését is előrevetítették a népszerűségi és kapcsolati rangsorok összefüggésén keresztül. A vizsgálati eredmények persze közvetlenebb elemzésre is lehetőséget adnak. A következő vizsgálódás már azokra az összetett indexekre épül, amelyek az egyes párt-nexusok együttesén alapulnak. A besorolás alapja úgy 2003-ra, mint 2008-ra vonatkozóan az egyes politikai tömbökhöz, gyakorlatilag a kormánypárti vagy ellenzéki pártokhoz való kapcsolódás. 2003-ban a helyzet e szempontból annyiban tisztább volt, hogy az MSZP és az SZDSZ koalíciós partnerek voltak mind a kormányban, mind az önkormányzatokban, összevonhatóságukhoz nem fért különösebb kétség. 2009-re ez a kapcsolat meggyengült, ennek ellenére az ezen alapuló csoportosítást a helyzet bizonyos ambivalenciája ellenére továbbra sem tartottuk indokolatlannak. Ez a probléma nemcsak a bal-, illetve liberális, hanem a jobb-, illetve konzervatív oldalon is felmerült, ezzel együtt az ellenzéki oldalon is a korábbihoz hasonló csoportosítást alkalmaztuk. (A következő eredmények értelmezéséhez megjegyezzük, hogy a tömbökön belüli politikai koherencia csökkenése elvben a vizsgált politikai kapcsolatok heterogénebb jellegéhez járulhatna hozzá.)¹⁵ A könnyebb áttekinthetőség érdekében az 1. ábra a két nagy párt szavazóit emeli ki a teljes népesség mellett, a kapcsolatokon belül pedig a homogén politikai nexusokra szűkítjük az áttekintést.

¹⁴ Így nyilvánvaló, hogy nagyobb támogatottságú pártok esetében az ismeretségek száma is nagyobb, a kisebbeké kisebb – noha ez az összefüggés nem mechanikus (például létezik egyfajta tehetetlenségi hatás, részben annak következtében, hogy a kapcsolati percepció nem naprakész, ráadásul sok esetben maguk a partnerek is bizonytalanok még pártállásuk módosítását, végleges megerősítését tekintve).

¹⁵ Az az index, amellyel a szóban forgó elemzés során dolgozunk, az ismeretségi partnerek (*alter*) pártaffiliációjára épül, ahol a megkérdezett személyek (*ego*) pártállása közvetlenül nem játszik szerepet. Ezért ebben a csoportvontkozásban (párt)kapcsolati homogenitásról/heterogenitásról beszélünk, szemben a közvetlen *ego–alter* vonatkozásokhoz fűződő homofília/heterofília fogalom párossal.

1. ÁBRA

A homogén (azonos politikai tömbhöz tartozó) politikai kapcsolatot ápolók arányának növekedése a nagyobb pártok szavazótáborán és a teljes népesség belül 2003 és 2009 között
(a tágabb ismeretségi kör pártkapcsolatai alapján, százalékban)

Korábbi vizsgálataink egyik alapvető megállapítása volt, hogy – szemben a szűkebb kapcsolathálózat alapvetően homofil jellegével – a tágabb ismeretségi kör politikai összetételében már erőteljesebbek a heterofil vonások. Ismét az itt alkalmazott indexre utalva, 2003-ban még nem érte el a 20 százalékot a teljes népességben azok aránya, akiknek politikai nexusai homogének voltak az adott szempontból. Ez az arány – csaknem megduplázódva – 2009-re mintegy 30 százalékra nőtt, ami többé-kevésbé megfelel a politikai homogenizáció korábban már ismert trendjének. Ezzel szemben már kevésbé természetes a strukturális paraméterek s ezen belül a mérhető blai elve alapján, hogy a közben kisebbre zsugorodott MSZP-táboron belül

is emelkedett a politikailag homogén (döntő többségében homofil) kapcsolategyüttesek előfordulása. (A mérethatás elve szerint – a kapcsolati sűrűség bizonyos minimális sűrűségét feltételezve, pusztán véletlen alapon – mennél kisebb egy csoport, annál valószínűbb a kontaktusok esélye más csoportok tagjaival.) Ahogy az sem magától értetődő pusztán az említett trend (illetve a mérethatás mértékének ezzel összefüggő változása) alapján, hogy ilyen jelentős mértékben nőtt a teljes népességen belül a homogén politikai kapcsolatok előfordulása.¹⁶

A fenti eredmények olyan mechanizmusok meglétére utalnak, amelyek a politikai tömbök egymás közti interakciójában nemcsak a mikro-, hanem a mezoszintű kontaktusok terén is a távolodás irányában hatnak. A jelenséget mindenekelőtt a politikai rivalizálás erősödésével s az ideológiai-politikai polarizáció ezzel összefüggő erősödésével hozzuk összefüggésbe. A polarizálódás egyfelől a más tábortól való eltávolodást – a divergenciát –, másfelől a belső kontaktusokra való ráutaltság erősödését, a kapcsolatok fokozódó egyneművé válását eredményezi. A 2. ábra – keresztmetszeti összefüggésben – ezt a tendenciát képezi le az ideológiai-politikai tengelyek közül a bal–jobb dimenziót kiemelve.

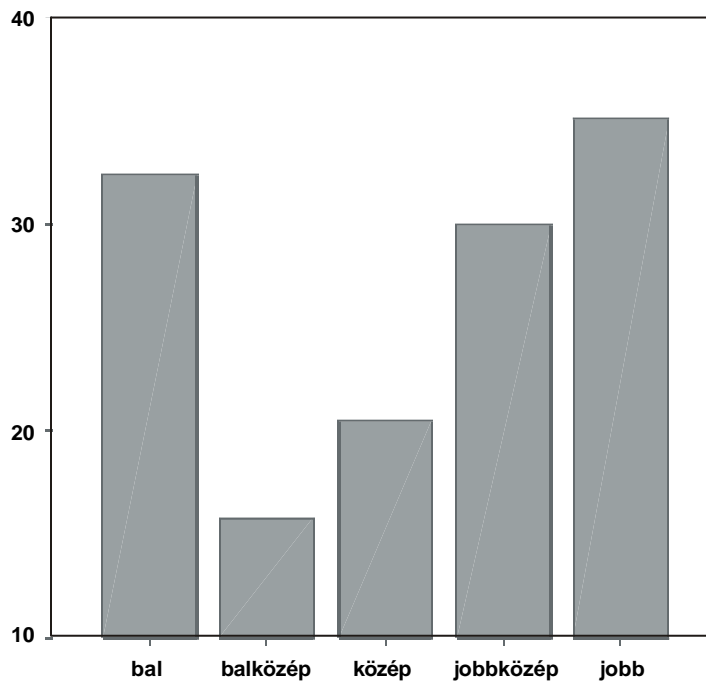
Ami gondolatmenetünk szempontjából a legáltalánosabb tanulság: az ideológiai pólusokon erőteljesebben érvényesül a kapcsolati homofília, mint a középső mezőnyökben, s ez az összefüggés a polarizáció erősödéséről való eredmények fényében válik különösen jelentőssé. Úgy is fogalmazhatnánk: az ideológiai-politikai távolság egyben kapcsolati távolsággá is válik; a mérethatás formai mozzanatán túl ez a tendencia kölcsönöz tartalmi motívumot is a homofília erősödésének. A balközép és a jobbközép szegmens közti eltérés ugyanakkor nem utolsósorban ismét a mérethatással magyarázható: mivel a baloldali táboron belül lecsökkent, a jobboldali térfélen megnőtt a lehetséges partnerek száma, a pusztán kontaktusesélyek is az előbbi oldalon a mérsékeltébb, az utóbbin az erőteljesebb kapcsolati homogenitás irányába hatnak. Az, hogy ilyen jellegű összetételi hatás a baloldali póluson már szinte egyáltalán nem érvényesül a jobboldali pólussal összehasonlítva, a kapcsolati homofiliára, a kontaktusok zárása irányába ható igen erőteljes tendenciára utal. Egyben sok tekintetben magyarázza a fent már említett jelenséget, azt tehát, hogy az MSZP esetében még a Fidesz szavazótáborához képest is erőteljesebbé vált a politikai kapcsolatok homogenitása. (Emellett minden

¹⁶ A politikai homogenizálódásból következő mérethatás-változást egzakt módon nem egyszerű megbecsülni, mivel az a politikai táborok viszonylagos nagyságán kívül a pártok és a velük kapcsolatos kontaktusok (változó) számának is függvénye. Fejenként egy kontaktust és két pártot feltételezve, és az egyik fiktív esetben fele-fele, a másikban kétharmad-egyharmados eloszlást feltételezve a szavazótáborok között (ami nem áll nagyon távol a jelen esettől) az első esetben a homogén kapcsolatok véletlen előfordulása 50 százalék, míg a második esetben ez durván 55 százalékra nő (a pusztán ebből az összetételi hatásból adódó változás tehát kisebb volna, mint amekkorát jelen esetben empirikusan tapasztaltunk).

bizonytal szerepe volt annak a – panelösszefüggésekből is kibontakozó – körülménynek, hogy az MSZP felől eláramlók közt kisebb, a megmaradók közt erőteljesebb a politikai kapcsolatok egyneműsége.)

2. ÁBRA

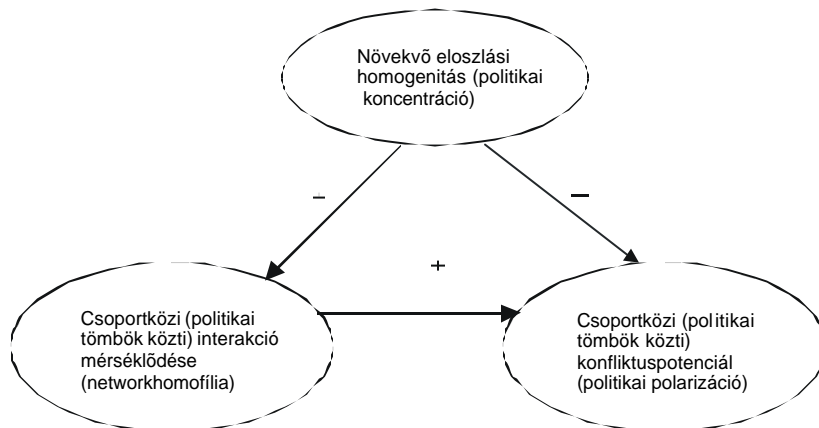
A kapcsolati homogenitás ideológiai-politikai pólusokon való koncentrálódása

Eddigi gondolatmenetünket sémaszerűen leegyszerűsítve a 3. ábrán foglaljuk össze. Ezen három fő csomópontunk: a növekvő politikai-ideológiai koncentráció, az erősödő kapcsolati záródás (politikai homofília) és a növekvő polarizáció mint (részben még kifejtendő) konfliktuspotenciál-elem közti összefüggéseket vázoljuk. Az előjelek egy része kézenfekvő az eddigi elvi megfontolások (és empirikus eredmények) alapján: a politikai platformok koncentrációja a kapcsolati egyneműség irányába hat, míg a politikai homofília és a polarizáció egymást erősítő tendenciák. Ami a harmadik előjelet illeti, a politikai koncentráció (az összeütközési felületek mérséklődésén keresztül, ahogy ez a strukturális paraméterek blaui tézisei közt ismét megfo-

galmazódik) a társadalmon belüli általános konfliktuspotenciált elvben mérsékelné; az ide fűzött negatív előjel valójában erre az elvi összefüggésre utal.

3. ÁBRA

A növekvő politikai homogenitás kettős hatásmechanizmusa

A szematikus ábra a két hatásmechanizmus közti ellentmondásra utal. A homogenitás növekedése, a koncentráció tendenciája (Blau tételei szerint) elvben csökkentené a politikai tömbök szembenállásából adódó konfliktuspotenciált. Azt, hogy az empirikus adatok szerint inkább ennek fordítottja következett be, a politikai koncentrációnak a – növekvő homofílián keresztül – más irányú, tehát a polarizáció irányába mutató közvetett hatásához kapcsolható.

A paradoxonok sorát folytatva, arra az összefüggésre is érdemes figyelmet fordítani, amelyet a politikai homofília jelensége és a politikai érdeklődés intenzitása, illetve a politikai aktivitás közt tapasztalhatunk. Ismét egy elvi és egy gyakorlati tendencia áll szemben egymással. Jóllehet a politikai kapcsolatok sokrétűsége, különböző politikai platformok irányában diverz jellege elvben mind az érdeklődés intenzitásával, mind a politikai részvétel szintjével pozitívan korrelál (ahogy korábbi empirikus tapasztalataink is ebbe az irányba mutattak [Angelusz–Tardos 2005b, 2005c]), újabb kutatási tapasztalataink – ahogy a 7. táblázatból is kitűnik – a kapcsolati homogenitás-heterogenitás dimenziója alapján mégis más irányba mutatnak.

7. TÁBLÁZAT

A networkdiverzitás¹⁷ összefüggése a politikai érdeklődés intenzitásával 2009-ben

(százalékban, illetve sztenderdizált reziduálisok alapján)

		Mennyire érdeklí a politika?					Összesen
		Egyáltalán nem érdeklí	Nem érdeklí	Érdeklí is, meg nem is	Érdeklí	Nagyon érdeklí	
A politikai homogenitás klasztere	Homogén	22,1	26,1	32,7	33,8	45,9	30,4
		-4,0	-1,9	1,6	1,8	3,4	
	Vegyes	25,9	30,0	29,5	34,2	35,7	30,3
		-2,1	-0,1	-0,6	2,1	1,2	
	Kapcsolat nélküli	52,1	43,8	37,8	32,1	18,4	39,3
		5,8	1,9	-1,0	-3,7	-4,4	
Összesen		100	100	100	100	100	100

Amíg a tapasztalatok alapján az kevésbé meglepő, hogy a politikai érdeklenség elsősorban a kapcsolat nélküli népességben koncentrálódik, addig az már korántsem az, hogy az érdeklődés legmagasabb szintjéről az egynemű politikai kontaktusokkal rendelkezők adnak leginkább számot. Úgy tűnik, hogy esetünkben a szóban forgó „kapcsolati ortodoxia” hordozza magában azt az involváltsági többletet, amely az elmúlt időszakban egyébként általánosan megnőtt – az ilyen irányú kutatások egésze által is tanúsított – kiábrándultságot, a politikától való elfordulást is ellensúlyozni tudta. Ehhez hasonló tendencia mutatkozik (a Függelék 3. táblázatában) a választási részvétel iránti hajlandósággal is. Úgy tűnik, hogy a széles körű politikai apátia jelzett körülményei között még a polarizáció és a homofília, illetve a divergens kommunikáció irányába mutató szindróma az, amely a politika szereplők számára az egyébként nehezedő politikai mobilizáció bizonyos esélyét nyújtja.

¹⁷ A networkdiverzitás itteni klasztertipológiájának három típusa: homofil – mind közeli, mind tágabb kapcsolati körén belül is csak azonos politikai tömbön belüli ismeretségek; vegyes – eltérő politikai színezetű kapcsolatok előfordulása; kapcsolat nélküli – a pártokra vonatkozóan.

KIRAJZOLÓDÓ ÚJ TÖRÉSVONALAK ÉS A JÁTÉKTÉR LEHETSÉGES KIBŐVÜLÉSE

Az eddigi fejezetekben olyan tendenciákról, mechanizmusokról esett szó, amelyekben a főáramú folyamatok alapján mintha minden összefüggés egyetlen kifejtet: egy a koncentráció, homogenizáció, polarizáció és divergencia fogalmak által fémjelzett szindróma irányába hatna. A 3. ábrát alapul véve, azt gondolatban tovább futtatva, a politikai homofília és az általa kiváltott ideológiai-politikai polarizáció – a visszacsatolás egy újabb körében – a politikai homogenizációt és homofíliát erősítenék tovább egyfajta divergenciáspirál elemeiként. Az eddigi elemzéseinkben ugyanakkor a fenti gondolatmenet kiemelésével bizonyos rejtettebb hatásokról, következményektől el is tekintettünk, amelyet részben indokolt is a kétosztatú tömbösödés pregnáns mozzanata, időbeli erősödése. Nem csupán arról az elvi korlátról van szó, hogy létezik bizonyos plafonhatás a homogenizáció időbeni kiterjedését illetően, és nem is csupán arról a tartalmibb vonásról, hogy számos tapasztalat szerint a pólusok felé visszahúzó „magkisebbség” ellenálló ereje eleve nagyobb a további „áttéréssel” szemben. Azokra az eddigi elemzések során kevésbé kiemelt eredményekre, azok árnyaltabb összefüggéseire is gondolhatunk, amelyek egyben azt is sejtetni engedik, hogy – explicit vagy implicit módon – a fentiekől eltérő, ezeket átmetsző szerveződési elemekkel, egyfajta pluralitással, újabb szerveződési elemek megjelenésével is dolgunk lehet. Ezek minden bizonnyal a homogenizáció önnön dinamikájával, a folyamat során lefedett – növekvő számú – alkotóelem belső heterogenitásának felszín alatti megnövekedésével is kapcsolatba hozhatók. Ebben a gondolatkörben az empirikus vizsgálódás által is megközelített jelenségek között mindjárt az ideológiai-politikai törésvonalak bizonyos diverzifikálódását említhetjük, ahol a domináns bal–jobb és a korábban sem jelentéktelen liberális–konzervatív tengely mellett – ahogy azt az európai uniós választás eredményei is jelezték – újabb tényezőként az elmúlt években a felszín alól kiemelkedett a mérsékelt–radikális dimenzió. Már a tengelyeken elfoglalt pozíciók eloszlása is érzékeltette több dimenzió alapján a diverzifikáció növekvő hangsúlyát az egyneműséggel szemben, és még világosabban jelzi mindezt a korábbiakban (a 3. táblázatban) bemutatott faktoranalízis olyan kiegészítése, ahol – már alacsonyabb sajátérték mellett¹⁸ – a vezető komponens mellett további tényezőt is figyelembe veszünk.

¹⁸ A szóban forgó második sajátérték 0,96 volt.

8. TÁBLÁZAT

**Az ideológiai-politikai törésvonalak komplexebb szerkezeti rajzolata
2009-ben**

(főkomponens-elemzés, rotálatlan változat)

	Komponens	
	1	2
Baloldali/jobboldali (10 fokú)	0,797	-0,047
Liberális/konzervatív (10 fokú)	0,698	-0,500
Mérsékelt/radikális (10 fokú) – Hogyan jelölné Ön a saját politikai álláspontját?	0,455	0,849

Míg a 8. táblázatból leolvasható első faktor tartalma az eddigiek után nem jelent újdonságot, a második faktoron a két második számú tengely, a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális dimenzió a korábbi elemzésekben megszokotthoz képest eltérő módon kapcsolódik össze (itt már a liberális pólus társul a radikálissal, és a konzervatív a mérsékelt oldallal).¹⁹ Történetileg tekintve valójában ezek az utóbbi kombinációk sem előzmény nélküliek, azonban a főáramú mozgások a paletta szélére sodorták őket. Így nemcsak a liberális–radikális kapcsolat jelent meg korábban (nem is elszigetelt módon, például az SZDSZ szavazóbázisán belül),²⁰ hanem – ellenkező előjellel – számos konzervatív szavazó esetében is jellemző lehetett a mérsékelt hangsúly, amely azonban mostanra másodlagos erejűvé vált a jobb–radikális összefüggéshez képest (ahogy azt az első faktor hangsúlyozza). Az már inkább csak az adatokon túlmenő értelmezési lehetőség, hogy a mai radikális oldalon – főleg a fiatalabb korcsoportokon belül – megtalálható egy általános értelemben *establishment*tellenes, talán anarchisztikus jegyeket is mutató társadalmi csoport.

Az, hogy a bal–jobb dimenzió kivül a másik két tengely is önálló strukturáló erővel rendelkezik a jelenlegi politikai palettát tekintve, néhány további empirikus adalékkal is alátámasztható. A Függelék 5. táblázata közli azokat az eredményeket, amelyek – szintén a korábban bemutatott párt-nexus-adatok alapján – az egyes pártok jellegzetes ismeretségi kapcsolati miliójét a három dimenzióval kapcsolják össze. A rajzolat megerősíti, hogy mindhárom tengelyre szükség van az egyes pártok jellegzetes profiljának körvona-

¹⁹ Mint a Függelék 4. táblázatából kitűnik, a 2008-as és 2009-es (panel)adatok együttes figyelembevétele megerősíti ezt a szerkezeti rajzolatot.

²⁰ A második faktoron az SZDSZ-hez több (múlt- vagy jelenbeli) pártpreferencia-mutató alapján pozitív értékek kapcsolódnak.

lazásához. Így – a táblázatban alkalmazott ábécésorrend szerint haladva – míg a Fidesz és a Jobbik szavazóközönsége között a bal–jobb dimenzió a jobb, a liberális–konzervatívon a konzervatív pólus jelent közös nevezőt, a mérsékelt–radikális tengely már választóvonalat képez közöttük. Az MSZP jellegzetes értékei a bal–jobb tengelyen a bal, a mérsékelt–radikális tengelyen a mérsékelt végpont felé rajzolódnak ki, míg az SZDSZ-é²¹ azon a liberális–konzervatív tengelyen (voltaképpen egyedül a számba vett pártok közül, bár halványan az LMP is) a liberális irányban, ahol az MSZP szavazóközönsége (a 2009-es felvétel idején) a zérus pont közelében foglalt helyet. Az egyébként a többi tengelyen kevésbé markáns arculatú (a korábbiakhoz képest sok tekintetben arculatot váltott) MDF-es szavazói miliót is a mérsékelt–radikális tengely különbözteti meg (a mérsékelt oldal irányában).

Ennél is plasztikusabban rajzolja ki a pártoknak a politikai-ideológiai térben való elhelyezkedését a szavazói miliók alapján az a sokdimenziós elemzésen alapuló grafikus megoldás, amely az egyes pártok szavazóinak ismeretségi pártkontaktusait és a három politikai-ideológiai tengelyt párhuzamosan veszi figyelembe (az adott esetben kétdimenziós térben).

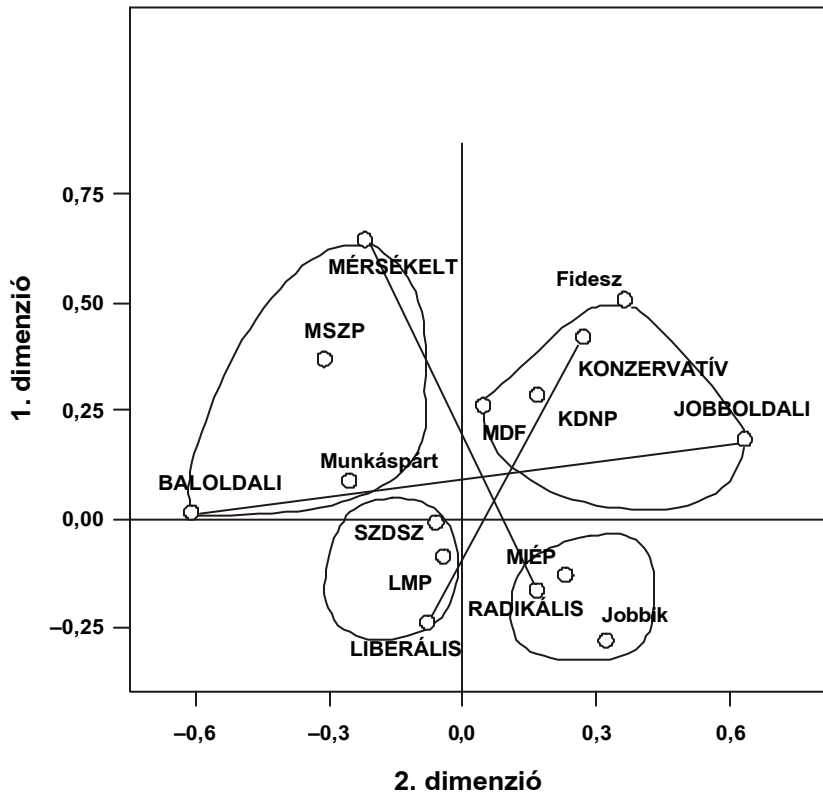
Míg az első dimenziót alapvetően a bal–jobb, a másodikat a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális tengely együttesen feszíti ki. A kétkonstrukciós (vertikális és horizontális) tengely mellett az ábrába berajzolt három (az ellentétes végpontokat összekötő) tengelyegyenes jelzi a kétdimenziós tér politikai-ideológiai „égtájit”. Némiképp több szubjektív elemet tartalmaz a térben az egyes zónák pártmiliók szerinti körülhatárolása. E differenciáltabb rajzolon kettőnél több tömbképződmény található, legalábbis a két nagy tömb megkettőződik a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális tengelyek szerint. Ha alapprofiljukat az őket határoló végpontok szerint fejezzük ki, egy bal–mérsékelt (MSZP, peremén a Munkáspárt), egy bal–liberális (LMP és SZDSZ), egy jobb–mérsékelt (Fidesz, KDNP, peremén az MDF-fel) és egy jobb–radikális (Jobbik, MIÉP) zóna rajzolódik ki.

Az már a következő időszak – s nem utolsósorban a 2010-ben sorra kerülő választások – kérdése, hogy a politikai paletta átalakulása inkább a tömbszerkezet további leegyszerűsödése vagy esetleg inkább differenciálódása irányába mutat-e majd. És hasonlóképpen, arra is a következők adhatnak majd választ, hogy mindez a mindennapi politikai kommunikáció divergens tendenciáit erősíti-e, vagy esetleg ismét nagyobb esélyeket teremt a kommunikáció konvergens irányai számára.

²¹ Megjegyezzük, hogy a felvételre 2009 késő tavaszán, az SZDSZ körülményeit tekintve Fodor Gábor SZDSZ-elnöksége idején került sor.

4. ÁBRA

A politikai kontaktusok alapján megkülönböztetett pártmiliók a három politikai-ideológiai tengellyel együttesen leképezett politikai térben
(Optimal Scaling, Overals, nem lineáris elemzés)²²

²² Az Overals az SPSS programcsomag viszonylag újabb változatai által tartalmazott olyan rugalmas elemzési eljárás, amelynek nincsenek merev megkötései a változók mérési szintjére, lineáris vagy nem lineáris voltára vonatkozóan, nem különíti el a függő és független változókat, és – az Optimal Scaling programok tágabb modulján belül – egyszerre több változóegyüttes kezelésére képes. E sajátosságai miatt egyszerre tekinthető kvantitatív és kvalitatív eljárásnak (a szintén ebbe a családba sorolható korrespondenciaelemzéshez hasonlóan).

VISSZAPILLANTÁS – KITEKINTÉS, EMLÉKEZÉS²³

Ma némiképp költői kérdésként ható befejezéssel zártuk tanulmányunkat még a 2010-es választás előtt. Ha az újabb eredmények s nem utolsósorban a későbbi események fényében további elemzésekre lett volna szükség, a fenti fejtegetések bizonyára ilyen folytatást igényeltek volna. Terveztük is ezt szerzőtársammal, noha – szemben az előző fejezetben szereplő tanulmányunkkal – ez az írásunk már kidolgozottabb volt az elemzés szintjét és konceptuális beágyazását illetően is.²⁴ Minderre a 2010. áprilisi választások előtti felvétel²⁵ több vonatkozásban is lehetőséget adott volna, amelynek eredményei s a rájuk épülő elemzések sok tekintetben csak megerősítették volna a fenti megállapításokat. Így arra az általánosságban ideológiai-politikai homogenizációnak nevezett folyamatra vonatkozóan, amely a bal–jobb skálán a jobb, a liberális–konzervatív dimenzió a konzervatív és a mérsékelt–radikális tengelyen a radikális irányban történt további eltolódást jelezték.²⁶ Mellyel párhuzamosan a polarizációs tendencia is fennmaradt, miközben nemcsak a jelzett irányokban, ha kisebb mértékben is, de az ellenkező végpontokon is nőtt a magukat a pólusokhoz közel pozicionálók aránya.²⁷ Ha az újabb felvétel a politikai homofília-heterofília vizsgálatára kifejlesztett politikai pozíciógenerátort nem tartalmazta is, a korábbi összefüggések és az inkább erősödő, mint gyengülő polarizációs tendencia alapján a politikai homofília irányába mutató trendnek legalábbis a fennmaradását tételezhetjük fel.²⁸ S mindez a tanulmányban kifejtett divergenciaspirál jelenségének inkább a folytatódását, mint a leállását va-

²³ A tanulmánynak ez a befejező része kényszerűségből már csak saját szövegen alapul – *T. R.*

²⁴ Lásd e tanulmány előzményét, a *Szociológiai Szemlében* megjelent cikket (Angelusz–Tardos 2010a).

²⁵ Erre a felvételre is A politikai részvétel és képviselet kutatása a demokráciakapacitás növelése érdekében című, az EGT/Norvég Finanszírozási Mechanizmus program 0089/NA/2008-3/ÖP-9 referenciaszámú projekt keretében került sor.

²⁶ Így a bal–jobb skála jobboldali térfelén, a 7–10. skálafokon 48, a két szélső (9–10.) fokozaton 27 százalékra nőtt az önbesorolás aránya (az utóbbi továbbra is meghaladta a két közbülső skálafok részesedését, amely az érdemi válaszok közül ezúttal 25 százalékos volt), 2010 tavaszán a liberális–konzervatív dimenzió a fentieknek megfelelő értékek 43 és 20 százalék a konzervatív, illetve a mérsékelt–radikális tengelyen 14 és 5 százalék a radikális pólus közelében.

²⁷ Így 2010 tavaszán, az országgyűlési választás előtt 14 százalékot ért el a bal–jobb skálán baloldali pólus közelében fekvő két (1–2.) skálafok részesedése, míg a liberális–konzervatív skála előbbi végpontján 12-re emelkedett ez a hányad. A fenti módon számított (pólus/közép) polarizációs index a bal–jobb skála esetében továbbra is kivételesen magas, 1,62-os értéket ért el.

²⁸ A politikai pozíciógenerátor alkalmazása s az azon alapuló kapcsolati mezők leképezése nyomán 2009-ben kirajzolódott politikai miliómezőket (*4. ábra*), egyfajta négyosztatú tagoltság meglétét ugyanakkor sok tekintetben visszaigazolták a 2010-es választási eredmények (noha 2009-ben az európai parlamenti választás előtt a pártpreferencia hagyományos mérése a Jobbik szavazótáborát még alig, az LMP-ét egyáltalán nem tudta megragadni, a kontaktusmezőket tekintve kisebb-nagyobb mértékben már észlelhető volt a létezésük).

lőszínűsítheti, s ennek a hazai politikai élet számos fejleménye, a 2010-es választás utáni újabb történések legalábbis nem is mondanak ellent.

Első pillantásra mindez az átrendező politikai tagoltság hosszabb távra is érvényes, trendszerű vonásait sugallja, azonban már a 2010. tavaszi (sőt valójában a megelőző) eredmények közt is fellelhetők olyan mozzanatok, amelyek kétségbe vonhatják a fenti folyamatok automatikusan továbbgördülő, a jövőben folytonosan az ideológiai-politikai polarizáció és kommunikációs divergencia irányába mutató jellegét. Bár csakúgy, mint a kötetben szereplő előző, posztumusz jellegű tanulmány esetében, a közösen megfogalmazott alapszöveg gyakorlatilag behatárolja a további elemzések, az abban körvonalazott gondolatmenetek továbbszövésének kereteit, bizonyos kitekintés plauzibilis lehet a már kész szövegrészeken túl – nem utolsósorban korábbi tanulmányaink, közös megállapításaink s mindenekelőtt azok konceptuális hátterének, így a kapcsolathálózati-kontextuális megközelítésre épülő strukturális elemzés hangsúlyos szerepének szellemében. Ezen belül aligha kerülhet meg az a kérdés, hogy a közgondolkodás fentiekben jelzett eltolódásai egy valamiképpen koherens jobb/konzervatív/radikális irányú szemléleti komplexum térhódítását jelzik-e, vagy összetettebb, belső ellentmondásokat is mutató folyamatról van inkább szó. A tanulmányban kiemelt szerepet játszó három ideológiai-politikai dimenzió zárt kérdés formájú, skálaszerű eredményeivel kezdve figyelmet érdemel, hogy 2010 tavaszán a bal–jobb és a liberális–konzervatív tengely közti összefüggés nemhogy nem erősödött tovább, hanem csökkent is.²⁹ Bár mint ilyen tendenciáknál általában véve, mindebben pártpolitikai átrendeződések (ezen belül a baloldali-liberális koalíció 2009-es felbomlása s ennek nyomán a balliberális táboron belül a politikai-ideológiai horgonyok lazulása, bizonyos fokig szabaddá válása) is közrejátszottak, már csak jelentős populációt érintő súlya miatt sem hagyható figyelmen kívül a dimenziók átmetszése (az említett strukturális megközelítés terminusaiban inkább interszekciós, mint konszolidációs szerkezeti irányba mutató sajátosság³⁰), amelyre egy korábbi tanulmányunkban (Angelusz–Tardos 2006, 76) már hangsúlyosan hívtuk fel a figyelmet. A hazai politikai tagolódásban változatlanul jelentős szerepet játszó generációs és az ideológiai-politikai differenciálódás egymást keresztező hatásáról van szó (Angelusz–Tardos 2010*b*), amelynek hátterében a fiatal korcsoportokban a párhuzamosan előforduló jobboldali és liberális, az idősebbekben (még a legutóbbi eredmények szerint is, legalábbis a legidősebbekben) belül a baloldali és a konzervatív identifikációk együtt járása áll – egy olyan konstelláció tehát, amely szemben áll az ideológiai tartalmak belső affinitásaival, és amely 2010-ben is határozottan tetten

²⁹ A szóban forgó korreláció mértéke a 2009-es ,33-ról 2010 tavaszára ,25-ra módosult.

³⁰ E fogalomról Peter Blau differenciációs elméletén, strukturális paraméterein belüli szerepéről a különböző dimenziók egymást átmetsző (interszekciós) vagy egymáshoz kapcsolódó (konszolidációs jellegű) szerepe vonatkozóan lásd Blau 1994.

érhető a vizsgálati adatokban.³¹ S ahogy a csoportközi kontaktusok strukturális tételei az attitűdközi kapcsolatokra – voltaképpen az attitűdöket hordozó csoportok egymás közti *network* viszonylataira – is transzponálhatók,³² s ezen belül a „mérethatás” mozzanata sem jelentéktelen, ezzel összefüggésben külön figyelmet érdemel, hogy a mérsékelt–radikális dimenzión a szavazópolgárok jelentős többsége továbbra is a mérsékelt pólus közelében helyezkedik el.³³

Azonban a fenti skálákon, az általuk megközelített dimenziókon túl érdeemes a változások voltaképpeni tartalmát, valóságos értelmi összefüggéseit kutatva további kérdéscsoportokat, idevágó egyéb megközelítéseket is tekintetbe venni. Ezek egy részét visszatérően alkalmaztuk, több tanulmányunkban is foglalkoztunk velük. Az orientációs címkéken, nyolc identifikációs alternatíván alapuló kérdéssorozat eredményei azért sem érdektelenek, mivel a korábbi szerkezetfeltáró elemzések – egymástól elváló – három olyan dimenziót körvonalaztak (Angelusz–Tardos 1992), amelyek bizonyos értelemben a bal–jobb differenciálódás átfogóbb vetületeiként, e dimenzió szűkebb értelmezésében viszont a fenti három tengellyel is több-kevesebb kapcsolatba hozhatók. Így a „haladáshit–mintaőrzés” a bal–jobb, az „autonómia–integráció” a liberális–konzervatív, a „pragmatizmus–szimbolikus hangsúly” a mérsékelt–radikális dimenzió jelentéséhez áll viszonylag közel. S míg a szavazónépeség elhelyezkedése a haladáshit–mintaőrzés, illetve az autonómia–integráció dimenzióon viszonylag kiegyensúlyozottnak bizonyult az idők folyamán, amelyet az elmúlt időszak fejleményei is aránylag kevésbé érintettek, a pragmatikus–szimbolikus tengelyt végig az előbbi végpont irányába

³¹ S ahogy azt ebben a tanulmányban már jeleztük, a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális tengely közti összefüggés eleve minimális.

³² Bár Blau kiindulópontja alapján (a szubjektív jelenségeket, kulturális képződményeket szándékolatlan háttérbe szorítva) objektívisztikus strukturális jellegű (sőt csak áttételesen kapcsolathálózati vonatkozású volt), Bonnie Erickson (1988) a hasonló konceptuális elemeket már tudati jelenségek – attitűdelemek kapcsolata, attitűdhálózatok – irányába fejlesztette. Harrison White (2008) és mások elmúlt két évtizedbeli networkelméleti irányváltása nyomán Breiger (2010) áttekintő jelleggel szól a kapcsolathálózati elemzés kulturális fordulatáról.

³³ Sőt Blau strukturális tételei (1994) közül e tekintetben nem csupán a szóban forgó mérethatás játszik itt kiemelt szerepet, amely a nagyobb csoportok kisebb, a kisebb csoportok nagyobb érintettségét feltételezi pusztán formális, a véletlenszerű érintkezések matematikai logikája által meghatározott alapon, hanem az a „hídlev” posztulátum is, amely csoportközi kontaktusok, köztük történő mozgások létrejöttében a többszörös csoporttagságból folyó szóban forgó természetes összeköttetések szerepét emeli ki (hozzá kell tenni, a Blau által hangsúlyosan fókuszált objektív strukturális összefüggésekkel szemben – a fenti Erickson-féle megközelítéshez hasonlóan – az attitűdök jelenségkörére transzponáltan), s amely ebben az összefüggésben arra utal, hogy a pusztán méretmotívumok alapján is valószínűsíthető mérsékelt–jobb, illetve mérsékelt–konzervatív nézettalálkozások orientációs elmozdulásokat kondicionálhatnak az ideológiailag egységesebb platformegyüttesek felől az ilyen értelemben kevésbé koherens, többszínű konstellációk irányába.

mutató túlsúly jellemezte, sőt e vonás talán még erősödött is bizonyos fokig az utóbbi évek során. (Így értelmezhetők az eredmények, amelyek szerint a szóban forgó nyolc orientációs címke közül a „konzervatív, hagyománytisztelő” és a „rend és stabilitás híve” típusú identifikáció vonzereje nőtt leginkább³⁴, míg a „hívó emberek” ilyen típusú választása inkább stagnált, sőt csökkent, mint nőtt az utóbbi időszakban.)³⁵ Úgy tűnik, a fent körvonalozott ideológiai-orientációs eltolódások a politikai preferenciák, a pártszimpátiák aktuális átalakulása, azoknak ilyen kihatásai mellett inkább egy alapjában véve pragmatikus jellegű biztonságigény erősödésével, mint valamilyen értékmozzanataiban egységes, ideológiailag koherens szemléleti változással hozhatók összefüggésbe. Ebbe az értelmezési körbe kapcsolhatjuk továbbá a – 2010-es választás előtti felvételtől kapott – újabb kutatási eredményeket a bal–jobb értelmezési sémákra vonatkozóan (nyitott kérdésekre megfogalmazott válaszadói asszociációk kategorizálása alapján [Fehér–Fodor–Szabó 2010]), amelyek az összehasonlítási alapul szolgáló nemzetközi eredményekhez³⁶ képest a hazai terepen a szóban forgó interpretációs kereteknek inkább politikailag motivált (negatív) reaktív jellegű, mint világnézeti, ideológiai értékmozzanatokon alapuló (pozitív) identifikációs hangsúlyaira utalnak. S az empirikus adatok sorában a három ideológiai dimenzió közötti átfedéshez visszatérve: bár a szerkezetfeltáró elemzések (3. táblázat) egyértelműen a három tengely aránylag közeli egymáshoz kapcsolódására utal-

³⁴ Nem mellékes körülmény továbbá, hogy a szerkezetfeltáró elemzések szerint a jobboldali pólus irányában a nemzeti–hívó–konzervatív attitűdhöz – korábbi, többé-kevésbé semleges szerepét követően – a rend és stabilitás típusú orientáció is pregnáns súllyal zárkózott fel.

³⁵ Így összehasonlítva a DKMKA MVP 2003-as és 2010-es felvételeinek eredményeit, a „rend és stabilitás” címke (első vagy második választása) 38-ról 52-re, a „konzervatív, hagyománytisztelő embereké” 27-ről 32-re nőtt (a harmadik helyen, megközelítve az „erős nemzeti érzés” 33 százalékos választását, amelynek azonban lényegesen magasabb a negatív választása, elutasíthatósága is). A „hívó emberek” címkéjével való azonosulás ugyanakkor 19-ről 14 százalékra csökkent a szóban forgó időszakban. Sőt hasonló irányba mutatnak azok az ideológiai-orientációs dimenziók további megközelítésére irányuló újabb (*conjoint* típusú) elemzések (Angelusz–Tardos 2005b) 2009-es kutatási fordulóból való eredményei, melyek a korábban vezető szerepet játszó rendszer, nemzeti és vallás dimenziók között a vallási és a nemzeti mozzanat bizonyos háttérbe szorulását, s a további dimenziók közül az állam gazdasági szerepére vonatkozó vetület előtérbe kerülését mutatják. (Illetve a kérdéssorozat eredményeinek egyes részletei azt is, hogy a vallási mozzanatra vonatkozóan változatlanul inkább az azt magánügynek tekintő, mint a vallás társadalmi szerepének erősítését szorgalmazó tétel preferáltabb, s hasonló jellegű megállapítások tehetők az 1990 előtti rendszerrel való szakítás vagy folytonosság hangsúlyára, illetve bizonyos fokig a határon túli magyarokkal való viszonyt – 10 vagy 15 millió magyarért való felelősségvállalásra vonatkozó alternatívákat – illetően. S míg az állam gazdasági szerepét szorgalmazó tétel preferálása és szerkezeten belüli súlya nőtt, a közrend védelmében történő fellépés, s másik oldalról az állampolgárok hatóságokkal szembeni védelmének hangsúlya közti egyensúly, illetve e dimenzió össz-szerkezeten belüli mérsékelt súlya nem változott az elmúlt időszak során.)

³⁶ Lásd Züll–Scholz–Schmitt (2010) első eredményeit a bal- és jobboldal értelmezésére vonatkozó közelmúltbeli német felvétel alapján.

tak, az ilyen alapon egységesnek tekinthető, koherens orientációs mintákkal jellemezhető népességszegmensek közül a számszerűen népesebb (jobb/konzervatív/radikális) tömb teljes népességen belüli részaránya sem haladja meg – viszonylag laza besorolási kritérium mellett sem – a 6 százalékot.³⁷

Mindez arra is utal, hogy e szellemi tekintetben purifikációs jellegű, homogenizációs célkitűzések inkább a megcélzott ellenoldal ideológiai-politikai (vélelmezett) egységének felmutatására, mintsem az – ilyen szempontból koherens értékelveket valló – nagyszámú követő meglétére épülhetnek.³⁸ Illetve a beállítódások, gondolkodási stílusok egységbe rendeződésének olyan eszményeire, amelyek nehezen egyeztethetők össze a strukturális – s ezen belül az ideológiai-politikai – törésvonalak ellentmondásos összefüggéseinek, az ideáltípusoknak tekintett, a sztereotípiákkal (esetleg előítéletes mozzanatokkal is töltött jegyekkel) könnyen összeegyeztethető konstellációktól eltérő orientációs kombinációk meglétével, közgondolkodáson belüli súlyával.³⁹ Lehet azonban, hogy mindez már túlmenne az adott kereteken – csak remélni tudom, hogy a fentiek jól összeegyeztethetőek a tanulmány egészének alapgondolataival, és empirikusan is az elemzés fő vonalait maradtak. Ahogyan a gondolkodásmódok egyneműségének vagy plurális jellegének, komplexitásának kérdése is olyan pont, amely e tanulmány posztumusz vonatkozásait ismét előtérbe hozza. Nem csak a tragikus aktualitású elmúlt hónapokbeli folyóirat-megemlékezések, de a 70. születésnapjára korábban összeál-

³⁷ Azokról van szó, akik a középső skálafokoktól bármennyire is (tehát a 7-es és 10-es fokozat között) a szóban forgó pólusok irányában helyezték el magukat mindhárom dimenzióban. (Ha kritériumként mindössze két dimenzióval való együtt járást szabunk meg, 2010-ben is csak 30 százalékot ér el a szóban forgó népességhányad – nagy részét a jobboldali–konzervatív kombináció teszi ki.)

³⁸ Közvetlenül értelmezhetőek ebből a szempontból azok az eredmények, amelyek különböző pártoknak a fenti dimenziók szerinti megítélésére vonatkoznak. Így a 2009-es felvétel eredményei alapján megállapítható, hogy az MSZP baloldaliabbnak, a Fidesz pedig jóval konzervatívabbnak tűnik az ellentábor szavazói, mint a saját hívek oldaláról. Nem is említve a harmadik dimenziót, ahol mindkét oldalon jóval radikálisabbnak látták a másik felet, mint saját pártjukat. Nem érdektelenek ebből a szempontból a Részvétel és képviselő projekt 2010-es képviselőjelöltek közti (választás utáni) felvételének eredményei sem, amely maga is ez utóbbi dimenzióban jelezte a legnagyobb eltérést a politikai elit e csoportja és a felnőtt népesség között (ez utóbbi esetében a mérsékelt pólus jóval erősebb hangsúlyával, a politikai elit és a szavazópolgárok attitűdjei közti eltérésekről több részlet e kötetben: Enyedi 2011).

³⁹ White (2008) a hálózati alakzatok belső bizonytalanságainak, meghatározatlanságainak strukturális és kulturális vonatkozásairól (szövevényességről: *ambage*, illetve többértelműségről: *ambiguity*) szólva egyfajta zéró összegű viszonyt, cserekapcsolatot tételez fel a komplexitás csökkentésének lehetséges módjait illetően. Míg a kis csoportok strukturális széttagoltsága, szövevényes viszonylatai a csoportokon belüli jelentésszerkezetek nagyobb egységességével járhat együtt (lásd a kis szekták, vagy – témánkhöz közelebb – például a „törpepártok” tagságának, illetve szavazótáborának nagyfokú ideológiai zártságát), addig nagyobb csoportok, társadalmi alakzatok strukturális egyszerűsége, áttekinthetősége ezek kulturálisan heterogénebb, ha úgy tetszik, kulturális-ideológiai szempontból „hígabb” jellegét implikálja.

lított tiszteletkötet írásai is hangsúlyozták ezt a mozzanatot:⁴⁰ Angelusz Róbert tudósi alkatán belül a látszólagos belső ellentmondások olyan vállalása is a legfontosabb vonásokhoz sorolható, mint az objektivitás erőteljes igénye és a társadalmi látásviszonyok szubjektív elemeinek, torzító hatásainak elismerése, sőt kifejezett kutatási fókusz, vagy a nyilvánosság szempontjainak, az újabb kommunikációs technológiák és a bennük rejlő deliberatív potenciál, demokratikus lehetőség kiaknázásának szorgalmazása és a magánszféra védelmének mindvégig erőteljes hangsúlya. Az igazság megismerésének vágya és a törvényszerűségek szüntelen keresése épp annyira jellemző volt rá, mint a – kíváncsiságából adódóan is – mindig jelen lévő nyitottság a „törvény szövedékének fölfelése” iránt. Kivételes erudíciója, egyszerre empirikus és elméleti látásmódja mellett többek közt ezek az alkotó erényei voltak azok, amelyek nemcsak a hazai választásszociológia, hanem a társadalomkutatás egész mezőnyének kivételes alakjai közé emelték.

⁴⁰ Lásd így a 70. születésnapjára készült tiszteletkötetet, ezen belül az objektivitásfelfogásáról szóló kontribúciót (Tardos 2009).

FÜGGELÉK

F1. TÁBLÁZAT

A három ideológiai-politikai identifikációs tengely közti összefüggések az MVP-felvétel paneltagjai körében 2008-ra és 2009-re vonatkozóan

(öt fokú skálára történt transzformáció, n = 1368, Pearson R korrelációs értékek és szignifikanciaszintek)

		Bal–jobb 2008				
Liberális– konzervatív 2008	korr.	0,309				
	szign.	0,000	Lib.–konz. 2008			
Mérsékelt– radikális 2008	korr.	0,144	–0,001			
	szign.	0,000	0,974	Mérs.–rad. 2008		
Bal–jobb 2009	korr.	0,564	0,174	0,115		
	szign.	0,000	0,000	0,000	Bal–jobb 2009	
Liberális– konzervatív 2009	korr.	0,163	0,277	–0,001	0,248	
	szign.	0,000	0,000	0,959	0,000	Lib.–konz. 2009
Mérsékelt– radikális 2009	korr.	0,156	0,014	0,221	0,207	0,000
	szign.	0,000	0,638	0,000	0,000	0,991

F2. TÁBLÁZAT

**Közelebbi és lazább kapcsolatok előfordulása
az egyes pártok szavazóival**
(2009-ben, az ilyen kapcsolatokkal rendelkezők százalékában)

	Közelebbi kapcsolat (is)	Csak lazább kapcsolat	Összesen
Fidesz	82	18	100
MSZP	74	26	100
SZDSZ	57	43	100
MDF	59	41	100
Jobbik	58	42	100
KDNP	59	41	100
MIÉP	53	47	100
Munkáspárt	51	49	100

A networkdiverzitás összefüggése a választási részvételi hajlandósággal 2009-ben
(„most vasárnap” kérdés százalékekban, illetve sztenderdizált reziduálisok alapján)

		Ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, elmenne szavazni?				Összesen
		Biztosan elmenne szavazni	Valószínűleg elmenne szavazni	Valószínűleg nem menne el szavazni	Biztosan nem menne el szavazni	Összesen
Homogén		38,4%	22,9%	13,6%	20,1%	30,5%
		8,6	-3,6	-4,6	-4,3	
A politikai homogeneitás klasztere	Vegyes	29,6%	31,1%	34,7%	29,9%	30,2%
	Kapcsolat nélküli	-0,7	0,4	1,2	-0,1	
		32,0%	46,0%	51,7%	50,0%	39,3%
		-7,5	3,0	3,2	4,2	
Összesen		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

F4. TÁBLÁZAT

**A három dimenzió faktorszerkezete a 2008-as és 2009-es adatok
együttes figyelembevételével**
(rotálatlan főkomponens-elemzés)

	Komponens	
	1	2
BALJOB58	0,759	-0,042
LIBKON58	0,495	-0,481
MÉRRAD58	0,335	0,595
BALJOB59	0,753	0,044
LIBKON59	0,442	-0,429
MÉRRAD59	0,362	0,626

F5. TÁBLÁZAT

Ideológiai-politikai dimenziók és pártmiliók összefüggései 2009-ben(politikai pozíciógenerátor, ötfokúra transzformált ideológiai-politikai skálák,
N = 2000, Pearson R korrelációs értékek és szignifikanciaszintek)

A közelebbi vagy tágabb kapcsolati körön belül elforduló		Bal–jobb	Liberális–konzervatív	Mérsékelt–radikális
Fidesz	korr.	0,158(**)	0,142(**)	–0,071(**)
	szign.	0,000	0,000	0,003
Jobbik	korr.	0,162(**)	0,079(**)	0,202(**)
	szign.	0,000	0,001	0,000
KDNP	korr.	0,068(**)	0,083(**)	–0,010
	szign.	0,004	0,000	0,682
LMP	korr.	–0,038	–0,047(*)	0,005
	szign.	0,106	0,047	0,823
MDF	korr.	0,014	–0,006	–0,065(**)
	szign.	0,546	0,792	0,006
MIÉP	korr.	0,078(**)	–0,039	0,079(**)
	szign.	0,001	0,101	0,001
MSZP	korr.	–0,191(**)	0,001	–0,105(**)
	szign.	0,000	0,954	0,000
Munkáspárt	korr.	–0,084(**)	0,023	0,035
	szign.	0,000	0,336	0,143
SZDSZ-támogatók	korr.	–0,067(**)	–0,104(**)	–0,019
	szign.	0,005	0,000	0,411

* $p > 0,01$, ** $p > ,001$ szign.

IRODALOM

- Adamic, Lada–Glance, Natalie 2005. The Political Blogosphere and the 2004 U.S. Election: Divided They Blog. In *LinkKDD '05: Proceedings of the 3rd International workshop on Link discovery*. New York, ACM.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1992. Hitek, pártok, politikák. Ideológiai átrendeződések Magyarországon. *Világosság*, 33. (3.), 161–174.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2000. *Pártok között szabadon*. Budapest, Osiris.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2005a. A választói tömbök rejtett hálózata. In uők (szerk.). *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, DKMKA. 65–160.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2005b. Választási részvétel és politikai aktivitás. In uők (szerk.). *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, DKMKA. 323–384.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2005c. Ideológiai pluralizmus és politikai tagolódás. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.). *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, DKMKA. 143–173.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2006. Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách Imre (szerk.). *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág. 227–252.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2010a. A törésvonalak átrendeződése, avagy egy új divergenciaspirál megjelenése? *Szociológiai Szemle*, 20. (1.). 4–25.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2010b. *A strukturális szakadékok három típusa – erőforrásbeli, generációs és ideológiai-politikai tagolódás a magyar társadalomban*. Budapest, MTA-ülésszak, 2010. május 12. (ppt)
- Baldassari, Delia–Bearman, Peter 2007. Dynamics of political polarization. *American Sociological Review*, 72. (5.), 784–811.
- Blau, Peter M. 1994. *Structural Contexts of Opportunities*. Chicago, University of Chicago Press.
- Breiger, Ronald L. 2010. Dualities of Culture and Structure: Seeing through Cultural Holes. In Fuhse, Jan–Mützel, Sophie (szerk.) *Relationale Soziologie: Zur Kultur-ellen Wende der Netzwerkforschung*. Heidelberg: VS Verlag.
- Enyedi Zsolt 2004. A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, (3.), 3–27.
- Enyedi Zsolt 2011. Politikai képviselet és intézményi alternatívák a polgárok és a politikusok attitűdjeinek tükrében. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMKA. 245–265.
- Erickson, Bonnie H. 1988. The Relational Basis of Attitudes. In Wellman, Barry–Berkowitz, Stephen D. (szerk.). *Social Structures: A Network Approach*. Cambridge, Cambridge University Press. 99–122.
- Fábián Zoltán 2005. Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a párt-szimpátiák magyarázatában. In Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.). *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, DKMKA. 207–242.

- Fehér Balázs–Fodor Judit–Szabó Ágnes 2010. *Valóság és ideológia. Bal–jobb érték-skála, egy új mérőeszköz kidolgozása a politikai ideológiák mérésére*. Budapest, ELTE PPK–TDK. (ppt)
- Fishkin, Joshua, S. 2007. A virtuális demokrácia lehetőségei az internet korában. In Angelusz Róbert–Tardos Róbert–Terestyéni Tamás (szerk.). *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat. 674–697.
- Huckfeldt, Robert 2009. Interdependence, Density Dependence and Networks in Politics. *American Politics Research*, 37. (5.), 921–950.
- Knutsen, Oddbjørn 2006. *Class Voting in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study*. Lanham (MD), Lexington.
- Lazarsfeld, Paul–Merton, Robert K. 1954. Friendship as a Social Process: A Substantive and Methodological Analysis. In Berger, Monroe–Abel, Theodore–Page, Charles H. (szerk.). *Freedom and Control in Modern Society*. New York, Van Nostrand. 18–66.
- Lin, Nan 1982. Social Resources and Instrumental Action. In Marsden, Peter, V.–Lin, Nan (szerk.). *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills (CA), Sage. 131–146.
- Lin, Nan–Erickson, Bonnie H. 2008. *Social Capital. An International Research Program*. Oxford (NY), Oxford University Press.
- Luhmann, Niklas 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt, Suhrkamp.
- McPherson, Miller–Smith-Lovin, Lynn–Cook, James M. 2001. Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27. (1.), 415–44.
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1980. *Die Schweigespirale. Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut*. München, R. Piper.
- Pappi, Franz U. 1977. Sozialstruktur, gesellschaftliche Wertorientierungen und Wahlabsicht. Ergebnisse eines Zeitvergleichs des deutschen Elektors 1953 und 1976. *Politische Vierteljahrschrift*, 1–64.
- Rogers, Everett M.–Kincaid, Lawrence D. 1981. *Communication networks: Toward a new paradigm for research*. New York, Free Press.
- Tardos Róbert 2009. És mégis: objektivitás. In Somlai Péter et al. (szerk.). *Látás-vízyonok: Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas. 11–41.
- Tóka Gábor 2003–2004. Can Voters Be Equal? A Cross-National Analysis I–II. *Review of Sociology*, 9. (2.), 51–72; 10. (1.), 47–65.
- White, Harrison C. 2008. *Identity and Control*. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Züll, Conny–Scholz, Evi–Schmitt, Hermann 2010. *Kategorienschema für die Verkodung von Assoziationen mit den politischen Richtungsbegriffen „links“ und „rechts“*. Mannheim, GESIS–MZES.